

# E-LOGOS

ELECTRONIC JOURNAL FOR PHILOSOPHY

ISSN 1211-0442

8/2010



University of Economics  
Prague

## Problematicnost základní teze Humova empirismu

Petr Špecián



## Abstract

The article analyzes the basic assumptions of Hume's empiricism as it is developed in *A Treatise of Human Nature* and tries to shed light on their dubiousness. There is Hume's primary thesis explaining the relation between impressions and ideas in the centre of the attention – particularly with respect to the question of possibility of general assertions (which is the same with the question of the status of logic in Hume's philosophical system), the question of the legitimacy of the distinction between ideas and impressions and the question of difference between the mind and the consciousness. Inspired by the Husserlian critique on Hume and after having further developed these three fundamental questions, the article comes to detection of hidden metaphysical dualistic premises of the system of *Treatise* which hinder the Humean skepticism to dissolve all conceivable knowledge.

## Abstrakt

Práce analyzuje základní východiska Humova empirismu rozpracovaného v díle *A Treatise of Human Nature* a snaží se o zachycení jejich problematičnosti. V centru pozornosti stojí Humova primární teze, která vysvětluje vztah impresí a idejí, a to především ve třech ohledech – těmi jsou otázka možnosti obecných výroků (splývající v jedno s otázkou statusu logiky v Humově filosofickém systému), otázka legitimacy odlišení impresí a idejí a otázka difference mezi myslí a vědomím. Práce dospívá na základě inspirace Husserlovou kritikou Huma a rozpracování těchto tří otázek k odhalení skrytých metafyzických dualistických předpokladů systému *Treatise*, bez nichž vede Humův skepticismus k rozkladu veškerého poznání.

## Keywords

David Hume, empiricism, phenomenological approach, metaphysics, dualism, skepticism

## Klíčová slova

David Hume, empirismus, fenomenologický přístup, metafyzika, dualismus, skepticismus

Text vznikl v rámci grantového projektu *Filosofie, etika a ekonomické teorie skotského osvícenství* (IGA VŠE 502010).

## Hume a Husserl

V této práci bude usilováno o kritické vyrovnání se základní tezí Humova filosofického systému především v kontextu jeho prvního a nejsystematičtějšího díla *A Treatise of Human Nature*.<sup>1</sup> Budeme se zabývat některými základními ohledy, v nichž lze problematizovat nároky Humovy epistemologie a základní rozvrh jeho filosofie vůbec. Přestože tedy jádro předkládané práce bude spíše kriticky-negativní, nebudeme postrádat ani určité pozitivní východisko, které tvoří fenomenologická metoda. Argumentační snaha nebude ovšem směřovat v první řadě k tomu, abychom fenomenologicky reinterpretovali témata, o kterých hovoří Hume, ale spíše abychom ukázali, v jakém ohledu lze samotnou Humovu práci považovat za „proto-fenomenologickou“. Naše předběžně vymezená teze je taková, že Humův filosofický zrak je sice namnoze neobyčejně ostrý a pronikavý, ale v posledku aplikace jeho myšlenkového systému vede ke zborcení jakéhokoli poznání. Některé plodné myšlenky zakládající filosofický systém *Treatise* se dočkaly preciznějšího domyšlení a přesného pojmového uchopení spíše až u Edmunda Husserla. Práce se tedy, hrubě řečeno, bude zabývat dílem Davida Huma v kontextu husserlovské fenomenologie. Výchozím Husserlovým textem, který takové vyrovnání do určité míry podloží (přestože nebude tvořit jeho kostru) bude soubor přednášek *Kritische Ideengeschichte*.<sup>2</sup>

Zvolené prameny a centrální problematika si zaslouží bližší pohled a, dalo by se říci, stručné ospravedlnění. V první řadě se jedná o problematicnost užití Humova *Treatise* jako reprezentativního zdroje. Je dobře známo, že Hume se od *Treatise* v pozdějším díle opakovaně distancuje<sup>3</sup> a ve své stručné autobiografii dokonce prohlašuje, že „spadl mrtvý z tiskařského lisu“.<sup>4</sup> Není tedy užití takového pramene pro polemiku s Humem zcela svévolné? Na tomto místě nám nezbývá než zastávat názor, že není, a to primárně z toho důvodu, že pouze *Treatise* nám nabízí vhled do systematicky vypracovaného celku Humova filosofického myšlení. V pozdějších dílech nalezneme sice témata, která autor považoval za zvlášť závažná, vypracovaná zřetelněji a precizněji (problém kauzality), chybí však mezi nimi potřebné pojivo a některé dříve vyhrocené a otevřeně formulované argumenty jsou zmírněny na pouhé náznaky (problematika matematiky), či zcela vynechány (téma prostoru a času, problém existence vnějšího světa). S kterými svými původními argumenty se Hume rozešel, není z kontextu pozdějšího díla zcela jasné, základní směřování Humovy

---

<sup>1</sup> David Hume, *A Treatise of Human Nature* (Dover Publications, Mineola 2003).

<sup>2</sup> Edmund Husserl, „Kritische Ideengeschichte“ in: *Erste Philosophie* (1923/24). *Erster Teil*, Husserliana VII (Nijhoff, Den Haag 1956).

<sup>3</sup> Srov. *An Enquiry concerning Human Understanding* (Oxford University Press, New York 2008), s. 2, či *An Enquiry concerning the Principles of Morals* (ICON Group International, San Diego 2008), s. 2.

<sup>4</sup> „Never literary attempt was more unfortunate than my *Treatise of Human Nature*. It fell *dead-born from the press*, without reaching such distinction, as even to excite a murmur among the zealots.” [David Hume, *My Own Life in: An Enquiry concerning Human Understanding* (Oxford University Press, New York 2008), s. 170].

filosofie však můžeme v průběhu celého jeho života považovat v podstatě za neměnné.<sup>5</sup> Tolik k ospravedlnění prvního pramene.

Husserlova *Kritische Ideengeschichte* rovněž není zdrojem zcela neproblematickým. Určité limitace plynou jednak z toho, že se jedná původně o sérii univerzitních přednášek, nikoli o text určený k publikaci, jednak ze samotného tematického zaměření. Husserlova argumentace se nezabývá pouze Humem (kterému je ovšem věnována rozsáhlá pasáž), ale pokrývá široké spektrum myslitelů s finálním cílem prokázat „napříč dějinami“ legitimitu Husserlovy metody transcendentální fenomenologie jako v podstatě univerzální vědecké metody. Problémem tak často je poněkud zkratkovitý postup, spíše zběžně provedené citace z kritizovaných textů a především pohotová translace původních pojmů do jazyka a kontextu Husserlovy fenomenologie. Právě z těchto důvodů nebude Husserlův text přijat jako nějaké pevné východisko, ale spíše jako volná inspirace poskytující určité referenční body zde víceméně nezávisle provedenému ohledání kostry Humova učení.

### Humův filosofický systém

Humovský systém lze považovat za radikální vyvrcholení empiristického tažení, které započalo Lockovou kritikou vrozených idejí. Svůj základní záměr manifestuje Hume již v předmluvě k *Treatise* – jde mu o založení vědy o člověku, vědy o lidské přirozenosti, která se stane podkladem a živnou půdou všech ostatních věd včetně matematiky. Věda o člověku se může zakládat pouze na zkušenosti a pozorování, jejím nástrojem je experiment.<sup>6</sup> Hume vyjadřuje svoji skepsi ohledně možnosti objevení posledních příčin a principů, po kterých filosofie před ním tak dlouho pátrala – to se týká především pojmu substance (a dalších základních témat tradiční metafyziky) a oblasti teologie.

Celý Humem vyhlášený program se svými zásadami až překvapivě blíží nárokům, které klade na „správné“ poznání moderní přírodní věda – jedinou rozhodující autoritou je zkušenost, nástrojem zkoumání experiment a účelem zkoumání je nalezení (v rámci možností) co nejúspornějšího a nejjednoduššího způsobu vysvětlení všech jevů.<sup>7</sup> Jako vysoce přesvědčivá se jeví teze o určujícím vlivu Newtonova myšlení na Humovu představu o lidské přirozenosti a struktuře lidského myšlení, jakož i o metafyzickém naturalismu jako její živné půdě.<sup>8</sup>

---

<sup>5</sup> Zde zastávané stanovisko není nijak ojedinělé – řada interpretů shledává za Humovým rozchodem s *Treatise* příčiny mnohem spíše literárně-stylistické než filosofické. Viz Phillip D. Cummings, *Hume's Disavowal of the Treatise* in: *The Philosophical Review*, Vol. 82, No. 3 (7/1973), s. 371-379.

<sup>6</sup> Experiment v té podobě, v jaké jej Hume používá v *Treatise*, je zpravidla myšlenkový experiment typu: „Představme si situaci, v níž...“.

<sup>7</sup> Na základě tzv. Occamovy břitvy.

<sup>8</sup> Viz Hugh Miller, *The Naturalism of Hume* in: *The Philosophical Review*, Vol. 38, No. 5 (9/1929), s. 469-482. „This underlying naturalism is not only clearly discernible as essential to the empirical

Základní rysy Humovy koncepce i celá její problematičnost před námi vyvstanou již v prvních větách *Treatise*, jejichž rozboru bude celý náš následující exkurz věnován: „ALL the perceptions of the human mind resolve themselves into two distinct kinds, which I shall call IMPRESSIONS and IDEAS. The difference betwixt these consists in the degrees of force and liveliness with which they strike upon mind, and make their way into our thought or consciousness.”<sup>9</sup> Na tomto výroku se nám v hrubých rysech ukazuje celý základ Humovy filosofie i její nejpodstatnější slabiny.

### Problém obecných výroků

„All the perceptions...” Percepce rozumí Hume veškeré obsahy mysli, tedy impresie a ideje (viz 2.2.). Téma percepce na tomto místě není třeba dále problematizovat, vrátíme se k nim u diskutování možnosti existence vnějšího světa za předpokladu přijetí Humových východisek.

Velkým problémem Humovy koncepce a empiristického přístupu obecně je však samotná možnost obecných výroků. V intencích čistého empirismu je třeba všechny obecné výroky zakládat pouze na indukci, tedy na vyvozování obecného ze zakoušených jednotlivin. Jednotliviny jsou ostatně podle Huma tím jediným, co „skutečně“ existuje.<sup>10</sup> Tato indukce však nikdy není dokonalá v tom smyslu, že se nikdy nemůže zakládat na pozorování všech „dotyčných“ jevů ve všech časech. Pozorovaný vzorek jevů, jakkoli může být rozsáhlý, principiálně nikdy nemůže být zárukou nemožnosti opaku.

Na základě zkušenosti lze jen stěží možné vynést jakýkoli obecný soud výše uvedeného typu. Vypovídat o všech percepcích znamená pohybovat se za hranicemi možné zkušenosti jakékoli konečné bytosti – navíc se zjevně nejedná o soud logický, který by se, Humovými slovy, týkal vztahů idejí (*relations of ideas*), ale o soud faktuální, kde se omezenost induktivního vyvozování ukazuje v plné síle a který spadá do sféry Humova skeptického pochybování, tedy do sféry, kde nevládne nutnost (*necessity*), nýbrž zvyk (*custom*).

Hume tuto potíž v *Treatise* nikde neřeší explicitně, přestože si je jí nepochybně alespoň nejasně vědom. To je patrné s určitých „úhybných manévřů“ ke kterým je ve své argumentaci nucen – tam, kde během svého výkladu naráží na potíže s empirickou průkazností svých vlastních tezí, není jeho taktika zcela konzistentní. Někdy uvádí svoji argumentaci a své příklady a po případném protivníkovi žádá

---

hypothesis of association presented in the *Treatise* by Hume; it is a presupposition of the genesis of the hypothesis in his mind. The conviction of the physics of Hume's day, which maintained that the more complex occurrences of nature may be resolved into simpler movements of atomic elements obeying a limited number of simple forces or laws, is carried by Hume into the psychological world.” (tamtéž, s. 473)

<sup>9</sup> David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 1.

<sup>10</sup> „'Tis evident, that existence in itself belongs only to unity, and is never applicable to number, but on account of the unities, of which the number is compos'd.” (David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 22)

protievidenci (např. při obhajobě teze, že všechny jednoduché ideje jsou odvozeny od jednoduchých impresí<sup>11</sup>), jindy protievidenci uznává, ale banalizuje (slavný příklad s modrou barvou<sup>12</sup>), nebo celou situaci paradoxně převrací a žádá po protivníkovi absolutní důkazy tam, kde sám v podstatě žádnou protievidenci k dispozici nemá (příklad s rovnoběžkami<sup>13</sup>). Toto „empirické“ řešení obecných výroků bychom v rámci Humova systému mohli vměstnat nejspíše pod pojmy zvyku a pravděpodobnosti (*probability*),<sup>14</sup> kam ostatně nakonec spadají i všechny přírodní zákonitosti a všechny obecné faktuelní soudy vůbec.

Mimo (nedokonalé) empirické průkaznosti rozlišuje Hume i (dokonalou) průkaznost logickou – v takových případech hovoří zejména o principu demonstrace,<sup>15</sup> respektive nemožnosti myslet opak. Rozdíl spočívá v tom, že zatímco empirický výrok lze myslet docela dobře jako neplatný (to, co je, by mohlo být i jinak) u logického tato možnost neexistuje – je platný nutně. Toto rozdělení později, v první *Enquiry*, nabývá podoby tzv. Humovy vidličky (*Hume's fork*), o které budeme ještě níže hovořit. Již zde je však třeba upozornit na to, že jakkoli je takové rozdělení přesvědčivé, problém spočívá v možnosti jeho založení.

Přes deklarovaný zkušenostní princip celého zkoumání se v *Treatise* vyskytuje celá řada argumentů založených nikoli na přímé empirii a indukci, nýbrž na logicko-deduktivním postupu – předběžně můžeme říci, že do této skupiny lze řadit například všechny argumenty ve prospěch existence jednoduchých impresí. Postavení logiky v Humově systému je však značně nejasné a problematické. Logiku v pregnantním smyslu rozpracovává Hume v pojmech jako kontradikce (*contradiction*), evidence (*evidence*),<sup>16</sup> či demonstrativní dovozování (*demonstrative reasoning*). O logice říká v *Treatise* v podstatě jen tolik: „The sole end of logic is to explain the principles and operations of our reasoning faculty and the nature of our ideas...”<sup>17</sup> V tomto smyslu by tedy bylo možné označit jako „logiku“ většinu učení obsaženého v první knize *Treatise* – zásadní jsou zejména pasáže pojednávající o asociacích a relacích. Otázkou však je, nakolik potom můžeme zahrnout pod Humovu představu logiky výše uvedené pojmy, především koncept demonstrativního dovozování. Pokud je logika věda, jejímž cílem je vysvětlit principy našich myšlenkových pochodů, potom musí být vědou empirickou a popisnou, nikoli vědou apriorní a normativní. Jasněji řečeno: otevírá se zde problém

<sup>11</sup> David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 9.

<sup>12</sup> Tamtéž, s. 4.

<sup>13</sup> Tamtéž, s. 37.

<sup>14</sup> Podrobná analýza Humovy koncepce pravděpodobnosti viz Barry Gower, *Hume on Probability in: The British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 42, No. 1 (3/1991), s. 1-19.

<sup>15</sup> „A demonstration, if just, admits no opposite difficulty...” (David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 23)

<sup>16</sup> Nutno podotknout, že evidence u Huma není jen evidence logická, spíše lze hovořit o evidenci názorné v nejširším smyslu, pod níž by pak spadalo i nahlédnutí logických pravd.

<sup>17</sup> David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. x.

toho, zda logika spíše popisuje, jak člověk skutečně myslí, nebo předepisuje, jak by měl správně myslet, respektive jaké jsou nutné principy správného postupu od premis k závěrům.

Přijmeme-li první koncept, pro který se v dějinách filosofie později ujal název psychologismus, problém logické průkaznosti vyvstávající na půdě demonstrativního vyvozování nebude možné vyřešit v tom smyslu, že se zhroutlí podstatný rozdíl mezi soudem zkušenostním a soudem logickým. Bude totiž nutné, budeme-li postupovat konzistentně, chápat také princip asociace, jakož i všechny ostatní zákonitosti myšlení získané induktivně-deskriptivní cestou, jako empirický, tedy nutně pouze pravděpodobný, od zvyku odvislý a co do podstaty pouze provizorní.<sup>18</sup> Logická nutnost ve formě „nelze myslet to a to“ se poté oslabí na pouhý imperativ zvyku: „nejsem zvyklý myslet to a to“ (resp. „nemám sklony myslet to a to“), což v posledku rozbíjí jakoukoli diferenci mezi „relativní“ průkazností empirickou a „absolutní“ nutností logickou. Logické zákony by tak byly pouze empiricky odvozeny od pozorované „přirozené“ souslednosti našich percepce. Psychologismus přesvědčivě vyvrátil Edmund Husserl ve svých Logických zkoumáních, kde ukazuje například právě nemožnost vyvodit z vágních psychologických zákonů, či spíše pravidel, jednoznačné a přísné zákony logické.<sup>19</sup>

Vraťme se však k Humově vidličce: V první *Enquiry* pojímá Hume problém různosti relativního a absolutního dovozování poněkud odlišným způsobem než v *Treatise*, který však, jak si ukážeme, podstatný zádrhel stejně neřeší. Hume zde rozlišuje dokonalé (logické) a pravděpodobnostní dovození pod pojmy „demonstrative and moral reasoning“.<sup>20</sup> Jejich difference se odvíjí právě od Humovy vidličky: „All objects of human reason and enquiry may naturally be divided into two kinds, to wit, *Relations of Ideas*, and *Matters of Fact*.“<sup>21</sup> Demonstrativní dovozování, které má absolutní, logickou platnost, je možné pouze v oblasti vzájemných vztahů idejí, kam Hume řadí aritmetiku, algebru a geometrii (což budeme shrnovat pod pojmem matematika). Matematické výroky jsou založené čistě na rozumových operacích a matematické předměty se nemusejí nikde „reálně“ vyskytovat, což právě umožňuje „nadempirickou“ jistotu a přesnost. Ve faktuální oblasti na druhou stranu existuje pouze nedokonalé, empirické dovozování, které je platné vždy pouze pravděpodobně (tzn. opak je vždy možný, neobsahuje v sobě kontradikci) - Hume je nazývá „moral reasoning“. Všechny vztahy v této oblasti jsou založeny na vztahu příčiny a účinku (*cause and effect*), což je u Huma princip

<sup>18</sup> Ve smyslu popperovské falzifikace.

<sup>19</sup> Viz Edmund Husserl, *Prolegomena k čisté logice* (OIKOYMENH, Praha 2010).

<sup>20</sup> David Hume, *An Enquiry concerning Human Understanding*, s. 25.

<sup>21</sup> David Hume, *An Enquiry concerning Human Understanding*, s. 18.

empirický,<sup>22</sup> který jedinečně umožňuje ve faktuální oblasti vykročit za hranici bezprostředního vnímání a paměti.

Povšimněme si významné difference mezi výše uvedeným argumentem rozpracovaným v *Enquiry* a starší argumentací *Treatise*. Hume předně v *Enquiry* neuvádí žádný výčet relací mezi idejemi, o jaký se pokoušel v *Treatise*. Vágní tvrzení o tom, že vztahy získané demonstrativním dovozením nalezneme v říši matematiky, nám nedává dobrý vhled do toho, zda lze mezi ně zařadit i vztahy logické, neboť ty Hume nikde explicitně nezmiňuje.

Pokusme se o poněkud spekulativní smíření diskutovaných rozporů – přitom půjdeme zhruba tou cestou, jakou se nakonec ubírá Husserlova fenomenologie: základem jakékoli zkušenosti je názor. Názor v posledku zakládá jakoukoli možnou řeč jak o *matters of fact*, tak o *relations of ideas*. Jak jsme si již řekli, podstatný rozdíl mezi těmito spočívá v rozdílném „oboru platnosti“ obecných výroků, které se na těchto dvou skupinách jevů zakládají. Na paměti je třeba mít především toto: samotný jednotlivý fakt je vždy nepochybně jistý, *stejně* jako logický soud. V případě výroku „venku prší“ (konstatování empirického faktu) lze jeho pravdivost ověřit v bezprostřední evidenci pohledem z okna – zde není místo pro pochybnost přinejmenším v tom ohledu, že vnímám-li déšť, nemůže být pochyb o tom, že vnímám déšť<sup>23</sup> – na samotném tomto faktu není nic „pouze pravděpodobného“. Problém nastává teprve tehdy, musíme-li vstoupit na půdu zobecněných empirických výroků, kde stojíme například právě v případě Humova tvrzení, že všechny percepce se dělí na impresy a ideje. Jakkoli jednotlivý soud o tom, že určitá percepce je impresy, nebo naopak idea, může být zcela nepochybný, problém je v tom, že na základě nepochybně platného soudu o *některých* percepcích vynášíme soud, který si klade nárok být platný o *všech*. Takový soud se ovšem nikdy nemůže zakládat pouze na evidenci, neboť ji (v podstatě nekonečně) překračuje – v takovém případě se jedná o metafyzickou tezi vzniklou extrapolací zkušenosti.<sup>24</sup>

Jaký je ovšem nyní rozdíl mezi faktuálním soudem a soudem zakládajícím se na vztahu idejí, soudem matematickým resp. logickým? Podstatný rozdíl je v tom, že logicko-matematický soud si lze prostřednictvím evidence ověřit vždy, v kterémkoli případě – logická evidence je přístupná pomocí reflexe a nikoli empiricky/zvykově odvozená od původní impresy „byl jsem *tam* a viděl jsem *to*“. Je *názorně zjevné*, že opak daného soudu je nemožný a že možný nebude nikdy zcela neodvisle od nějaké

<sup>22</sup> „... the knowledge of this relation [i. e. of the relation of cause and effect] is not, in any instance, *a priori*; but arises entirely from experience, when we find, that any particular objects are constantly conjoined with each other.“ (David Hume, *An Enquiry concerning Human Understanding*, s. 19)

<sup>23</sup> Tzn. ať už si ve světě „věci o sobě“ prší nebo ne – zde bychom směřovali k fenomenologické epoché *Idejí I*, kterou však na tomto místě tematizovat nepotřebujeme.

<sup>24</sup> Analogický problém obecnin se snaží řešit i Husserl a to pomocí teorie „podstat“ (*Wesen*) a eidetické variace.



dodatečné „vnější“ zkušenosti. Takto lze pochopit podstatnou odlišnost demonstrativního a zkušenostního dovozování a přitom zůstat na půdě empirismu. V tomto smyslu je možné zachovat i platnost Humovy vidličky. Je však třeba mít na paměti, že ani tak se nevyřeší prvně tematizovaná obtíž s tím, jak je možné tvrdit něco o všech percepcích – taková teze totiž do oblasti demonstrativní argumentace nespadá. Stejně tak stále existuje rozdíl mezi evidentní nutnou platností základních logických pravidel typu zákona vyloučeného třetího (*tertium non datur*) a sekundární aplikace těchto pravidel v oboru zkušenosti například pro argumentaci ve prospěch existence jednoduchých percepcí. I v takovém případě nám sice logika může poskytnout určité vítané vodítko v našem bádání, ale, nemáme-li se pohybovat ve spekulativní neempirické oblasti, konečným potvrzením může být pouze názorné nazření.<sup>25</sup>

### Problém rozdílnosti impresí a idejí

„... Impressions and Ideas. The difference betwixt these consists in the degrees of force and liveliness with which they strike upon mind ...“ Imprese jsou v rámci Humova systému bezprostřední dojmy získané buď primárně, smyslovým nazíráním, nebo sekundárně, prostřednictvím reflexe. To si žádá bližší vysvětlení: Imprese vždy předcházejí ideje – idea je pro Huma otisk imprese v mysli. Primární imprese vstupují do mysli prostřednictvím smyslového vnímání, jejich podstata a původ jsou neznámé a nepoznatelné. Tyto imprese se v mysli „otisknou“ – vzniknou ideje. Reflexí na tyto ideje vznikají následně další imprese. Jako příklady jmenuje Hume naději, strach, touhu či odpor.<sup>26</sup> Z reflexivních impresí povstávají opět, sekundárně, ideje.

Zásada o impresích předcházejících ideje platí pouze pro *jednoduché* ideje a imprese, nikoli pro složené,<sup>27</sup> neboť ve fantazijních představách jsme schopni skládat komplexní obrazy věcí, které ve zkušenosti nikdy nevystoupily. Pod jednoduchými impresemi a idejemi je třeba si představit jisté „perceptuální atomy“, u nichž však není zcela jisté, jak přesně jim Hume rozumí. Někdy se zdá, že jednoduché ideje jsou idejemi jednotlivých kvalit<sup>28</sup> – použijeme-li upravený Humův příklad: složená idea

<sup>25</sup> Výše nastíněné problémy se snaží řešit i Barry Smith, ovšem poněkud jinou cestou. Smith usiluje o překonání problému rozdílné jistoty analytických (nutně platných) a syntetických (pouze pravděpodobně platných) soudů na základě odhalení apriorní komponenty poznání skutečnosti. Podle Smitha by Hume neměl být znásilňován kantovskou interpretací problému, která brání aprioristické interpretaci jeho nauky o idejích (viz Barry Smith, „Austrian Economics and Austrian Philosophy“ in: Wolfgang Grassl a Barry Smith, ed., *Austrian Economics: Historical and Philosophical Background*, Londýn a Sydney: Croom Helm 1986).

<sup>26</sup> David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 6.

<sup>27</sup> Tamtéž, s. 2-3.

<sup>28</sup> Například v případě Humova dosti temného tvrzení, že: „... idea of red, which we form in the dark and that impression, which strikes our eyes in sun-shine, differ only in degree, not in nature.“ (David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 2)

„zlatá hora“ vzniká v podstatě složením ideje „zlato“ a ideje „hora“,<sup>29</sup> lze ovšem tyto dvě ideje nižšího řádu pokládat za ideje jednoduché? V kapitole, kde se Hume snaží o empirické odvození času a prostoru, je nucen tvrdit, že idea prostoru vzniká z hmatového a zrakového vnímání jednotlivých barevných bodů „vedle sebe“ a následnou abstrakcí<sup>30</sup> - to znamená, že ani ideu jednotlivé barvy nelze označit jako jednoduchou (natož ideu hory), neboť se jedná již o vysoce abstraktní složeninu odvozenou z atomických (časo-)prostorových impresí.

Poměrně paradoxním vyústěním Humova empiristického systému se tak stává to, že základní prvky naší zkušenosti, jednoduché ideje a imprese, v podstatě nikdy jako takové nezakoušíme - přestože tvoří materii veškeré zkušenosti, nevstupují de facto do názoru stejně tak, jako nejsou v přirozeném světě nijak patrné atomy hmoty. Zcela oprávněně lze však v tomto bodě namítnout, že existence hmotných atomů potvrzujeme v posledku nutně tak, že je k názoru přivedeme. O to se v podstatě snaží i Hume v jednom ze svých příkladů: máme bod na bílém papíře - oddalujeme-li náš zrak, nastane nutně moment, kdy při dalším oddálení už neuvidíme nic; právě tehdy získáváme podle Huma nedělitelnou jednoduchou ideu. Problém je ovšem v tom, že se jedná o cílený experiment, který nijak neukazuje, jak se jednoduché ideje tvoří za „normálních podmínek“.

Sám Hume ostatně existenci jednoduchých percpcí nakonec prokazuje primárně logickými úvahami (demonstrativním dovozením), nikoli poukazem na smyslovou evidenci. Potíž s takovým postupem se nám ukázala už v předchozím výkladu. Demonstrativní argument se v tomto případě totiž nevztahuje na nějakou relaci idejí, ale na faktuální skutečnosti (*matter of fact*), takže se v podstatě pohybuje za hranicemi svého možného právoplatného uplatnění - v oblasti, kde sice můžeme prohlásit „zní to logicky“, ale nemůžeme přijmout podaný důkaz jako nezvratný.

Vraťme se však i k samotnému rozdílu mezi impresemi a idejemi: Hume je zpočátku rozlišuje pouze na základě různé síly (*force*) a živosti (*liveliness, vivacity*). Je to jediný odlišující znak nikoli jen mezi impresemi a idejemi, ale rovněž mezi idejemi paměti a idejemi představivosti a vůbec všude tam, kde spatřuje mezi percpemi nějakou diferencí.<sup>31</sup> Opět je zde patrná fyzikalistická tendence k dovození všech jevů z co nejjednodušších a nejméně četných příčin. Sám Hume však později pociťuje nedostatečnost zvoleného označení a uznává, že mohou existovat i jiné rozdíly než

---

<sup>29</sup> Tamtéž, s. 23.

<sup>30</sup> „... my senses convey to me only the impressions of colour'd points, and of the manner of their appearance.“ (David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 24) „... afterwards having experience of the other colours of violet, green, red, white, black, and of all the different compositions of these, and finding a resemblance in the disposition of colour'd points, of which they are composed, we omit the peculiarities of colour, as far as possible, and found an abstract idea merely on that disposition of points, or manner of appearance, in which they agree.“ (tamtéž, s. 25)

<sup>31</sup> Důležitý je v této souvislosti fenomén víry (*belief*), která odlišuje představy, v jejichž „pravost“ vkládáme důvěru.

síla a živost<sup>32</sup> – rozdíly mezi jednotlivými druhy percepcí jsou již v dodatcích k *Treatise* připsány raději „cítění“ resp. „pocitu“ (*feeling*).<sup>33</sup> Tento zdánlivě jasný pojem je ovšem natolik abstraktní, že jeho vypovídací hodnota je dosti omezená. Jakkoli je zřejmé, že Hume usiluje o pojmové zachycení „evidentní“ odlišnosti „způsobu danosti“ impresí oproti idejím, lze pochybovat, že užité prostředky jsou přiměřené stanoveným cílům. Radikálním problémem jednotného měřítka je zejména to, že na jeho základě není možno pochopit, proč existuje tak fundamentální rozdíl mezi impresemi a idejemi, a nikoli již mezi idejemi paměti a idejemi představivosti, nebo představami, jimž věříme, a představami, jimž nevěříme, když se ve všech případech jedná pouze o variace míry „pocitu“.<sup>34</sup>

Postupovat způsobem, jakým postupuje Hume, by bylo možné pouze za podmínek, kdy je předpokládána existence vnějšího světa, přičemž „svět“ je všechno, co není „mysl“ (viz níže). Pak by bylo možné říci, že impresie jsou tím, co přichází ze světa, což by byl onen hledaný bytostný rozdíl oproti idejím, které přicházejí z mysli. Tímto způsobem však Hume postupovat nemůže, protože předpoklad světa, jakkoli „přirozený“, nebo „zdravý“ se nám může zdát, je ve skutečnosti metafyzickým předpokladem, který není v souladu s Humovým skeptickým přístupem. Pokus o vyjádření všech diferencí mezi percepcemi jednotným měřítkem „pocitu“ jde správným směrem v tom smyslu, že je konzistentní s manifestovaným empiristickým duchem zkoumání. Selhává však tam, kde by nás měl přesvědčit, že impresie jsou něco jiného než ideje – pro takové tvrzení neexistuje žádný základ. Impresie mohou být chápány pouze jako „nejsilnější“ ideje. Pak ovšem nepotřebujeme žádný svět, žádnou vnější existenci (*external existence*) a k vybudování celé epistemologie nám stačí mysl.

Humovi výše nastíněné problémy rovněž neunikly a snaží se s nimi nějak vyrovnat. Lze říci, že ačkoli je Humova analýza v mnoha bodech neobyčejně přesná a pronikavá, jeho filosofický systém zůstává trvale rozštěpen mezi „realismem“ a „idealismem“. Idealistické řešení se vyjeví jako schůdnější a vlastně jediné konzistentní,<sup>35</sup> na mnoha místech je však zřejmé, že je k tomu dochází až po těžkém

<sup>32</sup> David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 451.

<sup>33</sup> Pro ilustraci: „An idea assented to *feels* different from a fictitious idea, that the fancy alone presents to us: And this different feeling, I endeavour to explain by calling it a superior *force*, or *vivacity*, or *solidity*, or *firmness*, or *steadiness*.” (David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 447)

<sup>34</sup> Tato nedůslednost obzvlášť rozlítla Husserla: „Welcher Unsinn ist es, zu sagen, die Impression, die wahrnehmend vergegenwärtigt als leibhaft Gegenwärtiges, sei bloß etwas Starkes, Lebhaftes, oder was immer in ähnlichem, sachbeschreibendem Stile, und das Sammelsurium Idee, mit so tiefgreifenden Unterschieden wie Erinnerung, Fiktion und so überhaupt Vergegenwärtigung so vielfältiger Arten, sei nichts anderes als ein Mattes u. dgl.!” (Edmund Husserl, *Kritische Ideengeschichte*, s. 164)

<sup>35</sup> Whatever we conceive, we conceive to be existent. (...) ... no object can be presented resembling some object with respect to its existence, and different from others in the same particular; since every object, that is presented, must necessarily be existent. (...) ... nothing is really present with the mind but its perceptions or impressions and ideas, (...) external objects become known to us only by those

boji, který není v *Treatise* (a zřejmě ani později) přes silná prohlášení definitivně dobojován. Edmund Husserl spatřoval v této nejednoznačnosti důkaz Humovy intelektuální nepoctivosti v podobě konformismu způsobeného snahou o vyhnutí se střetu s (především církevními) autoritami.<sup>36</sup> Jistá „přizpůsobivost“ nebyla Humovi jistě cizí,<sup>37</sup> v tomto případě bych ji však v pozadí nehledal: podle mého názoru je zmíněná nekonzistence ve vyjadřování s ohledem na možnost vnější existence důsledkem střetu s protiintuitivními a paradoxními výsledky zkoumání, které autor nemohl plně zvnitřnit a vstřebat, což je patrné například z Humových vyjádření v *Appendixu* k první knize *Treatise*.<sup>38</sup>

Naše zkoumání si však před přikročením k finální otázce žádá dalšího kroku – hovořili jsme již o empiristickém řešení vzniku ideje prostoru, teď je třeba do našich úvah začlenit čas. Diferenci mezi impresemi a idejemi by bylo totiž možno vidět a založit z hlediska časovosti. Povšimněme si, že impresy se zásadně vyznačují tím, že mohou vstupovat do mysli pouze v modu přítomnosti coby názorná evidence (při širokém chápání pojmu „názor“). Ideje se od impresí podstatně liší proto, že jsou „pouhým“ zpřítomněním minulých impresí, resp. jejich projekcí do budoucna. Podstatným rozdílem mezi impresemi a idejemi je tak rozdíl mezi „přítomným“ a „zpřítomněným“. Proč se Hume nevydává touto cestou, která se zdánlivě nabízí?

Má k tomu dva závažné důvody: Jednak odkaz na časovost problém rozdílu mezi impresemi a idejemi neřeší, ale pouze odsouvá. Stále totiž bude nutné najít nějaký „původnější“ rozdíl, na jehož základě bude možné rozeznat, co je ono přítomné a co je pouze aktuálně zpřítomněné. Za druhé by vsunutím časové difference došlo k záměně příčin s důsledky – idea času nepředchází u Huma střídání percepcí, ale naopak je od nich odvozena.

---

perceptions they occasion. (...) ... we never really advance a step beyond ourselves, nor can conceive any kind of existence, but those perceptions... (...) The farthest we can go towards a conception of the external objects, when suppos'd specifically different from our perceptions, is to form a relative idea of them, without pretending to comprehend the related objects." (David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 48-49)

<sup>36</sup> „Allerdings spricht Hume wiederholt so, als wäre er Agnostiker, als wäre doch in Wirklichkeit eine unbekannte und unerkennbare transzendente Welt, die als Seinsprinzip für unseren Bewußtseinsverlauf anzunehmen sei. Aber das widerspricht so kraß seinen Theorien, daß es nur als Akkomodation an die herrschenden und kirchlich behüteten Auffassungen anzusehen ist.“ (Edmund Husserl, *Kritische Ideengeschichte*, s. 180)

<sup>37</sup> Srov. dopis Henry Homeovi z 2. 12. 1737 [in: *New Letters of David Hume*, ed. R. Klibansky a E. C. Mossner (Clarendon Press, Oxford 1954)].

<sup>38</sup> V této souvislosti lze odkázat na zajímavou studii Richarda Popkina o Humově pyrrhónské skepsi: „Hume (...) accepted the Pyrrhonian analysis of human knowledge, so long as that analysis was restricted to the theoretical foundations of human knowledge. He contended, however, that the acceptance of such an analysis could not be accompanied by the development of a suspensive attitude towards any and every question because our natural constitution would not permit it.“ [Richard H. Popkin, *David Hume: His Pyrrhonism and His Critique of Pyrrhonism* in: *The Philosophical Quarterly*, Vol. 1, No. 5 (10/1951), p. 403] Ke kolizi humovského *common sense* a radikálního skepticismu nověji též viz Graciela de Pierris, *Causation as a Philosophical Relation in Hume* in: *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 64, No. 3 (3/2002), s. 499-545.

Úvahy o čase tvoří dosti temné místo Humovy koncepce.<sup>39</sup> I ideu času je v *Treatise* třeba odvodit empiricky. Čas musí podle Huma sestávat z konečného počtu elementárních částí – hrubě řečeno proto, že kapacita mysli je omezená a nejsme schopni si představit dělení *ad infinitum*. Hume neuvažuje čas jako „trvání“, kde by se jakákoli fixace do perceptivních atomů následujících „po sobě“ mýjela s jeho postatou. Čas je určitá „věc“ vnímaná myslí a jako takový podléhá stejným zákonitostem jako ostatní věci. Hume proto dělí čas do atomických „momentů“, které přicházejí jeden za druhým – kdyby byl čas donekonečna dělitelný, nepřicházely by již tyto momenty po sobě, ale byly by zároveň.<sup>40</sup> Tento argument nepovažují ani vzdáleně za jasný, ale ponechme ho stranou.

Idea času je, jak již bylo řečeno, abstraktní idea odvozená od střídání našich percepcí.<sup>41</sup> Předpokladem možnosti vytvoření ideje času je změna – neměnný předmět by nám podle Huma „dodával“ pouze koexistující imprese, z nichž bychom časovou následnost nemohli nikdy odvodit. Na neměnné předměty je možné aplikovat ideu času pouze oklikou – na jejich „časovost“ lze usuzovat z kontinuálního toku percepcí v naší mysli.<sup>42</sup> Ze samotného tohoto způsobu řeči je patrné, že s ohledem na problematiku času zůstává Hume pevně v zajetí předpokladu vnějšího světa, které se „obtiskuje dovnitř“. Tímto „vnitřkem“ je pro Huma mysl (*mind*).

### Problém mysli a vědomí

„... *human mind*...” Pojem mysli je u Huma zásadně problematický.<sup>43</sup> V *Treatise* nalezneme následující definici: „... what we call a *mind* is nothing but a heap or collection of different perceptions, united together by certain relations, and suppos'd, tho' falsely, to be endow'd with a perfect simplicity and identity.”<sup>44</sup> resp. „The mind is a kind of theatre, where several perceptions successively make their appearance (...). There is properly no simplicity in it at one time, nor identity in different (...).”<sup>45,46</sup> Lidská mysl je tedy pro Huma hérakleitovským tokem percepcí, který postrádá jednotu a sebeidentitu. Mysl můžeme identifikovat s „já“ (*self, myself*) do té míry, že ani „já“ není ničím jiným než sledem percepcí, v němž se nedá identifikovat žádná samostatná, neměnná složka. Takovou mysl však stěží můžeme označit jako

<sup>39</sup> Podrobná analýza Humovy argumentace viz: Tomáš Kunca, *Humovy ideje filosofie jako vědy a tematizace času*, E-logos 5/2010.

<sup>40</sup> David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 22.

<sup>41</sup> „... from the succession of the ideas and impressions we form the idea of time...” (David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 25)

<sup>42</sup> Tamtéž, s. 47.

<sup>43</sup> Synonymně používá Hume na některých místech svého spisu i pojem duch (*soul*).

<sup>44</sup> David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 148.

<sup>45</sup> Tamtéž, s. 180-181.

<sup>46</sup> Metaforu divadla vzápětí Hume uvádí na pravou míru: o podstatě mysli nemáme žádné ponětí, mysl si nelze představovat jako nějakou substanci – jedná se *pouze* o souslednost percepcí.

„něco“. Zdrojem naší „iluze sebeidentity“ je podle Huma především naše paměť, která dodává zdání kontinuity.<sup>47</sup>

V kontextu difference mezi impresemi a idejemi je nutné ještě podotknout, že idejím, a tedy myslí, je u Huma v posledku upřena jakákoli spontaneita. Jako jsou ideje pouze „otisky“ impresí, tak je i mysl pouze hromadou otisků bez nějaké svébytné aktivity. Ani rozum, jehož vztah k myslí na tomto místě (naštěstí) nemusíme řešit, není pro Huma nějakou „čistou aktivitou“, ale „úžasným a nepochopitelným instinktem“.<sup>48</sup>

Nejasný je vztah mezi myslí a vědomím (*consciousness*): „... all actions of the mind are known to us by consciousness ...“<sup>49</sup>, resp. „... consciousness is nothing but a reflected thought or perception.“<sup>50</sup> Z těchto výroků je patrné, že vědomí je tedy určitou částí myslí, kde se vynořují její právě reflektované (právě vědomé) obsahy. „*Reflected thought or perception*“ ovšem předpokládá možnost „*unreflected thought or perception*“, přinejmenším nejedná-li se o prázdný pleonasmus – pokud je vědomí podle Huma pouze částí myslí, pak musí být její součástí rovněž ne-vědomí. To je ovšem další nedůslednost: tvrzení, že mysl je širší pojem než vědomí, znamená zavedení dalšího metafyzického nebo přinejmenším protiskeptického předpokladu. Pokud je mysl pro Huma divadlem, pak vědomí tvoří scénu, ke které však patří ještě zákulisí a sklad rekvizit. Jak je ale možné něco podobného v rámci empiristické skepse tvrdit?

Koncepce myslí transcendující vědomí je dle mého názoru pouze dalším důsledkem toho, že Hume skrytě vždy již předpokládá bipolární soustavu svět-mysl (což není nic jiného než základ starého problému tělo vs. duch a subjekt-objektové difference), kde svět „dodává“ imprese a mysl „obstarává“ ideje.<sup>51</sup> Svět jako zdroj impresí a mysl transcendující vědomí jako zdroj idejí jsou navíc vysvětlitelné pouze na základě kauzálního spojení, jehož iluzorní povahu co do nutného spojení příčiny a účinku Hume (při přijetí empiristických východisek) přesvědčivě ukazuje. Problém transcendentní myslí a transcendentního světa je v zásadě analogický s problémem Kantovy „věci o sobě“.

<sup>47</sup> Podrobná analýza Humovy kritiky „já“ srov. Terence Penelhum, *Hume on Personal Identity* in: *The Philosophical Review*, Vol. 64, No. 4 (10/1955), s. 571-589. Penelhum bohužel zastává poněkud nekritické *common sense* stanovisko a netematizuje závažné epistemologické důsledky Humova tažení. K pnutí mezi Humovým pojetím identity „já“ a identity vnějších předmětů: Abraham S. Roth, *What was Hume's Problem with Personal Identity?* in: *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 61, No. 1 (7/2000), s. 91-114 (zejména s. 100-107).

<sup>48</sup> „... wonderful and unintelligible instinct in our souls...“ (David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 128)

<sup>49</sup> David Hume, *A Treatise of Human Nature*, s. 136.

<sup>50</sup> Tamtéž, s. 452.

<sup>51</sup> Srov. Daniel E. Flage, *Hume's Dualism* in: *Noûs*, Vol. 16, No. 4 (10/1982), s. 527-541.

Zdá se, že u Huma dochází na Husserlova slova, že každý skepticismus předpokládá to, co vyvrací – v tomto případě tím, že Hume zavrhuje metafyziku, která kráčí za hranice zkušenosti, a sám se v těchto místech pohybuje. Pokud bychom uzavorkovali Humovy (vůči jeho vlastním principům a východiskům) inkonzistentní metafyzické teze, zůstane pouze vědomí jako hérakleitovský tok percepcí různé (v podstatě kontinuální) „kvality“ podle stupňů „pocitu“. Z tohoto „solipsismu bez já“ nelze však k žádnému stabilnímu poznání dospět – to vycítil již Kant a, podle jeho vlastních slov, tento vhléd stál u zrodu jeho transcendentální filosofie.<sup>52</sup> Husserl pak již jen suše konstatuje, že přijetí humovského epistemologického konceptu tak, jak „stojí a leží“ vyložen v *Treatise* vede v posledku nutně k „absolutnímu bankrotu všeho poznání“.<sup>53</sup>

## Závěr

Předkládaná práce usiluje o zachycení Humových empiristických východisek a ilustraci jejich radikální problematickosti v některých ohledech. Ukázalo se nám, že úsilí o udržení skeptického postoje a pokus o postup vpřed na poli poznání pouze za pomoci empirické metody (při odmítnutí všech metafyzických východisek) nakonec nevede k žádoucímu výsledku. Důsledkem je spíše ohrožení možnosti poznání a filosoficky poněkud schizofrenní postoj na pomezí radikální, rozkladně působící skepse a epistemologicky spíše nekritického *common sense*.

Tuto situaci jsme mohli vidět na příkladu tří základních otázek, které byly v této práci probírány. Na prvním místě se jednalo o problém možnosti obecných výroků, který úzce souvisí s otázkou založení a legitimního užití logiky v rámci Humova empiristického konceptu. Hume v rámci *Treatise* logické (demonstrativní) argumenty používá a je si zřetelně vědom jejich důležitosti. Na druhou stranu je patrné, že mu neuniká ani problematický status celé logiky, který je, jak jsme si ukázali, v náznacích řešen spíše až v rámci *Enquiry* prostřednictvím rozdělení morálního a demonstrativního dovozování. Tento postup, který se navíc explicitně vztahuje spíše na matematickou oblast, však nemůže být shledán zcela uspokojivým – možnou alternativu jsme se pokusili nastínit v rámci představy „materiálního“ zakotvení všech soudů, jak logických tak empirických, v názoru věci samé. Klíčový problém jednoduchých percepcí se ale ani touto cestou vyřešit nedá.

---

<sup>52</sup> „Otevřeně doznávám, že to byla právě Humova připomínka [totiž k principu kauzality – vložil P. Š.], jež mě před mnoha lety poprvé vyrušila z dogmatického spánku a dala mému zkoumání na poli spekulativní filosofie zcela jiný směr.“ [Immanuel Kant, *Prolegomena ke každé příští metafyzice* (Svoboda, Praha 1971), s. 44]

<sup>53</sup> „Allgemeine Ideen, allgemeine Einsichten sind im Grunde ein Hume'scher Haupttitel für bloß subjektive Fiktionen. Wäre Hume als Skeptiker konsequent, so dürfte er einfach nichts sagen, selbst der allgemeine Satz, daß es unverständlich sei, wie überhaupt über die jeweiligen Perzeptionen hinaus etwas ausgesagt werden könne, dürfte nicht ausgesagt werden. (...) Das Ende ist der absolute Bankrott aller Erkenntnis.“ (Edmund Husserl, *Kritische Ideengeschichte*, s. 181)

Tento problém byl dále rovněž blíže rozpracován. Ukázali jsme si, jak snaha o vykázaní jednoduchých percepí vede spíše k poněkud paradoxnímu odhalení skutečnosti, že tyto atomické jednotky zkušenosti zkušenostně vykázat v podstatě nelze (přinejmenším v rámci naší každodennosti) a musí být dovozovány logickou úvahou. Ta s sebou přináší samozřejmě všechny potíže zmíněné výše a navíc lze vznášet námitky proti užití logiky ke konstruování skutečnosti mimo oblast ideálních jsoucen. Ani samotný rozdíl mezi dvěma druhy percepí, impresemi a idejemi, který je pro Huma esenciální, se při bližším pohledu neukazuje jako udržitelný, pokud nepřistoupíme na metafyzickou tezi o samostatné existenci vnějšího světa, která je však v kontextu Humových východisek inkonzistentní.

Třetím „kamenem úrazu“ humeovské filosofické koncepce je otázka difference mezi myslí a vědomím. Ukázali jsme si na jedné straně, jak vede Humova systematická obrana proti jakémukoli pokusu o hypostazování mysli, vědomí, nebo i jen jednoty „já“ (*self*) k rozkladu jakékoli možnosti spolehlivého poznání v proudě střídajících se percepí – chybí pevná půda, z níž by bylo možno vykročit. Na druhé straně je pojem mysli přesahující vědomí, tak jak jej Hume používá, v podstatě dalším metafyzickým nárokem, který se na půdě zkušenosti nedá nijak přímo vykázat.

Je tak patrné, že velký filosof, kterým Hume nepochybně byl, zůstává při budování svého systému nakonec stát kdesi na půli cesty. V Humově filosofii dochází k mísení radikálního empirismu se skrytými dualistickými metafyzickými nároky. Sžíravý pyrrhonismus přechází u něho namnoze v *common sense* stanovisko každodenně žitého přirozeného světa. Přirozený cit pro realitu je zachycen v boji s paradoxními výstupy konzistentně skeptického myšlení. Přestože Hume ve svém hloubání o lidské přirozenosti nakonec nedospěl k definitivním odpovědím, jak měla ukázat mimo jiné i tato práce, je jeho dílo dodnes živé patrně nejen díky hloubce řady myšlenek, které po sobě zanechal, ale i díky provokativnosti mnoha svých rozporů.



## Bibliography

Phillip D. Cummings, *Hume's Disavowal of the Treatise* in: *The Philosophical Review*, Vol. 82, No. 3 (7/1973).

Daniel E. Flage, *Hume's Dualism* in: *Noûs*, Vol. 16, No. 4 (10/1982).

Barry Gower, *Hume on Probability* in: *The British Journal for the Philosophy of Science*, Vol. 42, No. 1 (3/1991).

David Hume, *A Treatise of Human Nature* (Dover Publications, Mineola 2003).

David Hume, *An Enquiry concerning Human Understanding* (Oxford University Press, New York 2008).

David Hume, *An Enquiry concerning the Principles of Morals* (ICON Group International, San Diego 2008).

*New Letters of David Hume*, ed. R. Klibansky a E. C. Mossner (Clarendon Press, Oxford 1954).

Edmund Husserl, „Kritische Ideengeschichte“ in: *Erste Philosophie* (1923/24). *Erster Teil*, Husserliana VII (Nijhoff, Den Haag 1956).

Edmund Husserl, *Prolegomena k čisté logice* (OIKOYMENH, Praha 2010).

Immanuel Kant, *Prolegomena ke každé příští metafyzice* (Svoboda, Praha 1971).

Tomáš Kunca, *Humovy ideje filosofie jako vědy a tematizace času*, *E-logos* 5/2010.

Hugh Miller, *The Naturalism of Hume* in: *The Philosophical Review*, Vol. 38, No. 5 (9/1929), s. 469-482.

Graciela de Pierris, *Causation as a Philosophical Relation in Hume* in: *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 64, No. 3 (3/2002), s. 499-545.

Richard H. Popkin, *David Hume: His Pyrrhonism and His Critique of Pyrrhonism* in: *The Philosophical Quarterly*, Vol. 1, No. 5 (10/1951), p. 403.

Abraham S. Roth, *What was Hume's Problem with Personal Identity?* in: *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 61, No. 1 (7/2000).

Barry Smith, „Austrian Economics and Austrian Philosophy“ in: Wolfgang Grassl a Barry Smith, ed., *Austrian Economics: Historical and Philosophical Background*, Londýn a Sydney: Croom Helm 1986).

# E-LOGOS

ELECTRONIC JOURNAL FOR PHILOSOPHY

Ročník/Year: 2010 (vychází průběžně/ published continuously)

Místo vydání/Place of edition: Praha

ISSN 1211-0442

Vydává/Publisher:

Vysoká škola ekonomická v Praze / University of Economics, Prague

nám. W. Churchilla 4

Czech Republic

130 67 Praha 3

IČ: 61384399

Web: <http://e-logos.vse.cz>

Redakce a technické informace/Editorial staff and technical information:

Miroslav Vacura

[vacuram@vse.cz](mailto:vacuram@vse.cz)

Redakční rada/Board of editors:

Ladislav Benyovszky (FHS UK Praha)

Ivan Blecha (FF UP Olomouc)

Martin Hemelík (Masarykovo klasické gymnázium, Říčany u Prahy)

Angelo Marocco (Pontifical Athenaeum Regina Apostolorum, Rome)

Jozef Kelemen (FPF SU Opava)

Daniel Kroupa (ZU Plzeň)

Vladimír Kvasnička (FIIT STU Bratislava)

Jaroslav Novotný (FHS UK Praha)

Jakub Novotný (Vysoká škola polytechnická, Jihlava)

Ján Pavlík (editor-in-chief) (VŠE Praha)

Karel Pstružina (VŠE Praha)